

Vua viết bài Thiên cơ dự triều
Thuyết bàn về vương đạo chấn dân
Để đời bảy tập thơ văn
Bài thơ Đế Hệ dễ dàng noi theo

Vua Minh Mạng có nhiều con cháu
Riêng nữ nhi hơn sáu mươi nàng
Lại thêm bốn tám(48)hoàng nam
Cung phi mỹ nữ cả ngàn chung quanh

“Nhất dạ lục giao sinh ngũ tử”
Thú mây mưa ắt đủ trăm đường
Nghe đâu toa thuốc cường dương
Còn lưu truyền mãi hoang đường đến nay

QUYỂN HAI MƯỜI HAI

THIỆU TRỊ HOÀNG ĐẾ (1841- 1847)

Năm canh Tý(1840)khi ngài tạ thế
Cho đòi Trương Đăng Quế vào cung
Rước hoàng thái tử Miên Tông
Chiếu theo di mệnh tấn phong ngôi trời

Vua lúc đó tuổi vừa băm bốn
Người thông minh tính vốn ôn hòa
Văn chương đáng bậc tài hoa

Siêng năng lo việc quốc gia suốt ngày

Ong là con thứ hai Minh Mạng
Nói ngôi cha càng đáng việc triều
Dưới tay quan chức cũng nhiều
Trung thành giúp rập mọi điều tận trung

Tạ Quang Cự hợp cùng Xuân Cẩn
Nguyễn Tri Phương binh trấn Cao Man
Trương Đăng Quế bậc cận thần
Lại thêm Công Trứ cầm quân vững vàng

Ở Trấn Tây, Thổ Man quấy rối
Trương Minh Giảng trở lại đất Miên
Xuy, Súc dấy loạn Kiên Giang
Nhiều nơi nổi dậy như đàn ong ve

Vua đã phê bãi binh ra khỏi
Đất Cao Man tạm thối lui quân
An Giang di tản rút dần
Dựng thêm đồn lũy bên phần đất ta

Theo quân đi vượt qua biên giới
Trương Minh Giảng khi tới An Giang (1841)
Thẹn mình hờn giận ngổn ngang
Cáo đau, thác bệnh, tuổi vàng quyền sinh

Nước Chân Lạp bị Xiêm chiếm đóng(1845)
Dân thổ cư tìm sống sang ta

Khẩn cầu Nam Việt kéo qua
Sai Võ Văn Giai điều tra tình hình

Uẩn kéo binh dẫn đầu đi trước
Chỉ vài ngày lấy được Nam Vang
Trấn Tây quân Việt chặn đường
Quân Xiêm hốt hoảng đầu hàng khắp nơi

Tướng Chất Tri sai người đến báo(1845)
Xin nghị hòa xếp giáo bãi binh
Hứa lui về lại nước mình
Trấn Tây trả lại với thành Nam Vang

Nguyễn Tri Phương truyền thu binh để
Năm Đinh Mùi(1847)làm lễ tấn phong
Ngôi vua cho Nặc ong Đôn
Vua ta xuống chiếu vương phong cho người

Ở phương Nam trong ngoài tạm ổn
Việc đê điều là vốn nổi lo
Bắc thành, Thanh Hóa lụt to(1846)
Truyền cho tu sửa để trừ lụt dâng

Bảo đại thần ở kinh và tỉnh
Nạn lũ trôi bàn tính cho xong
Cửu An đắp đập khơi sông
Đắp thêm đất mới nối lòng mặt đê

Vua sai mở khoa thi võ học(1846)

Cho khắc truyền ấn quốc Đại Nam
Văn Quan khai được mỏ vàng(1843)
Kiểm tra dân số kho tàng quốc gia(1841,1847)

Đào Trí Phú đi qua Pháp để(1843)
Thảo luận về mua chiếc Điện Phi
Chiếc tàu hiện đại khó bì
Vận tốc cực mạnh ngay khi khởi hành

Tạo mẫu riêng cân đai phẩm phục
Lập công thức việc đúc súng đồng(1846)
Mời người đạo đúc vào trong
Giúp dân khai hóa việc chung góp phần

Nền ngoại giao kết thân các nước
Đất Trung Hoa vẫn được quan tâm
Sang Tàu sứ cử sang thăm
Bắc Kinh phó hội từ năm Nhâm Dần(1842)

Người Nam Bản nước là Thủy Xá(1846)
Cũng chọn làm sứ giả đưa sang
Chiêm Thành lại muốn tiến dâng
Ta cho hai nước được làm phiên vương

Ở Tây phương như Anh Cát Lợi(1845)
Sai sứ qua muốn nối bang giao
Nhân khi nước ấy có tàu
Gặp cơn bão biển trôi vào nước ta

Tháng tám qua có nhiều tàu chiến(1847)
 Của nước Anh đến biển Tourane
 Quốc thư cống phẩm đưa sang
 Mong ta chấp thuận giao thương nước ngoài

Những năm trước mặt sai chỉ dụ
 Các tỉnh thành theo dõi giáo dân
 Thừa sai thì phải theo chân
 Am mưu phản động phải ngăn kịp thời

Nhưng tới đời nguyên niên Thiệu Trị
 Lệnh cấm đạo nói nhẹ ít nhiều
 Favin đại diện Pháp triều
 Xin cho giảm án người theo đạo này

Vua Thiệu Trị một người nhân ái
 Tha năm người vì nghĩa tiên quân
 Thuở xưa họ đã theo chân
 Phò Vương trong cảnh khốn cùng thất cơ

Cuộc giao hảo ban sơ khởi việc
 Pháp cử sang hai chiếc chiến thuyền
 Quốc thư chữ Hán dâng lên
 Xin vua cho phép được truyền thánh kinh

Bỗng đang khi điều đình thương lượng
 Thuyền của Tây nổ súng vào ta
 Giương buồm vượt biển chạy xa
 Vua quan nổi giận liền ra lệnh này

Xuống chỉ dụ : cấm ngay truyền đạo
 Bắt những người che dấu Thừa Sai
 Giáo dân, giám mục nhiều nơi
 Nổi lên chống đối lệnh này của vua

Ít có vua như là Thiệu Trị
 Ông cũng là học sĩ uyên thâm
 Lắm khi cùng với quần thần
 Đông Tây kim cổ luận bàn việc xưa

Là nhà thơ có nhiều tác phẩm
 Cũng là người có lắm bài hay
 Vua ra câu đố đến nay
 Chưa ai giải được chuyện này thật không ?

Đó là bài Vũ Trung Sơn Thủy
 Được ra đề theo kiểu hồi văn
 Liên hoàn một chút khó khăn
 Đọc thành sáu bốn(64) trắc bằng ra thơ

Bài thơ xưa nay treo ở viện
 Lúc trước kia gọi viện Long An
 Ngày nay thuộc viện bảo tàng
 Nằm trong thành nội ở gần Hiển Nhơn

Vua Thiệu Trị khi còn tại thế
 Làm những điều đáng kể sau đây
 Rút quân ra khỏi trấn Tây

Đào sông đắp đập định ngày khai thông

Chỉnh đốn lại trong cung ngoài điện
Khẩn hoang vùng dọc biển miền Nam
Dạy điều nhân nghĩa khai tâm
Kiểm tra dân số để làm thống kê

TỰ ĐỨC HOÀNG ĐẾ (1847- 1885) @@@

Thái tử Thì lên ngôi hoàng đế
Tên Hồng Nhậm hậu duệ Gia Long
Được phong là Phước Tuy Công
Niên hiệu Tự Đức nối dòng Nguyễn Vương

Hưởng ngai vàng tuổi đương mười chín
Dáng mảnh người bản tính thư sinh
Hiền lành nhân hậu chí tình
Khiêm cung hiếu thuận thông minh hơn người

Đối với mẹ, là người hiếu thảo
Việc nước nhà thường báo cho hay
Chép riêng lời mẹ hằng ngày
Quyển Tử huấn lục trong tay xem dần

Các đại thần như Phan Thanh Giản
Nguyễn Tri Phương còn vẳng tiếng thơm

Triều thần một dạ sắt son
Hoàng Diệu tuần tiết một lòng trung quân

Vua là người văn hay chữ tốt
Để lại đời ngót một ngàn trang
Khi vui xướng họa thơ văn
Thức khuya dậy sớm siêng năng việc triều

Sức thì yếu việc nhiều không xuể
Nên nhà vua chẳng thể đi xa
Dân tình chỉ được nghe qua
Còn như kinh lý quả là hiếm hoi

Sức khỏe ngài là điều bí ẩn
Vợ thì nhiều mà vẫn không con
Tuổi cao lực đã cạn mòn
Lựa người nối nghiệp nuôi con em mình

Triều Tự Đức thịnh hành Nho học
Kẻ đương thời thích đọc tử chương
Văn thơ câu nệ khoa trường
Bế quan tỏa cảng ngày càng thoái lui

Xuống chiếu sai định thêm các ngạch
Vớ văn bằng thì đặt như sau
Thủ khoa, Bảng nhãn đỗ đầu
Thám hoa, Hoàng giáp đứng sau loại này

Gọi Tiến sĩ liền ngay sau đó
Thêm cử nhân, chót đỗ Tú Tài(1847 ,1851)

Đích thân vua chọn người hay
Tấn phong quan Trạng trong ngoài xướng danh

Vừa hoàn thành “Đại Nam Hội Điển” (1856)
Ghi các điều Chế, Chiếu, Biếu, Nghị
Các điều lệ định trường quy
Chính danh mọi việc để bề an dân

Lập nhà thờ Hiền Thần, Trung Nghĩa(1857)
Lại cho tìm hậu duệ các quan
Thành, Chất, Văn Duyệt hàm oan
Nay cho con cháu chức hàm, tước quan

Hồi Tây Sơn có Võ Trường Toản(1852)
Một danh sư ở ẩn giữa đời
Học trò lắm kẻ nên người
Vua phong Tố Đức lập nơi để thờ

Mấy năm đầu triều vua Tự Đức
Một vài nơi cướp giựt nổi lên
Cao Bằng thổ phỉ phỉát trên
Nông dân làm loạn dưới miền Hải Dương

Ở Mỹ Lương có Lê Duy Cự
Được tôn làm Soái Chủ vùng này
Quân sư Bá Quát dưới tay
Chiêu quân chiếm lấy Sơn Tây bấy giờ

Cao Bá Quát nhà thơ lỗi lạc

Người Gia Lâm , Kinh Bắc ngoại thành
"Chu Thần Thi Tập" nổi danh
Nói lên được cái nhân sinh bấy giờ

Là quân sư cho Lê Duy Cự
Bị tuyên án xử tử chém treo
Ghép vào tội phản Hoàng Triều
Giúp quân phiến loạn làm điều tác oai

Sau biến cố dưới thời Thiệu Trị
Vua Tự Đức kỳ thị nhiều hơn
Luật ra cấm đạo trong dân
Vớì điều phân sáp giam cầm dã man

Ba Giám Mục công dân nước Pháp
Bị triều đình đàn áp tả tơi
Bắt giam riêng biệt một nơi
Rồi đem xử giảo từng người răng đe

Tin thám sát bay về Pháp Quốc
Nã Phá Luân lập tức ra quân
Bình thuyền sửa soạn đưa sang
Dọn đường xâm lược dần dần nước ta

Montigny cử qua thương thuyết
Đến Đại Nam xin để bang giao
Cửa Hàn thuyền chiến theo vào
Sứ thần của Pháp dâng thư lên ngài

Vua từ chối truyền sai chuẩn bị
 Lập đồn lũy bố trí tuần tra
 Thần công đặt vịnh Sơn Trà
 Cửa Hàn cửa Thuận quân ta canh phòng

Tàu của Pháp vào trong Cửa Thuận
 Đi lòng vòng do thám nước ta
 Có khi đến bãi Sơn Chà
 Thường xuyên lảng vảng xa xa bên ngoài

Ở Biên Hòa cho người lên bộ
 Đến Quảng Bình neo lại điều nghiên
 Rồi qua Nam Định , Thái Bình
 Lên bờ khảo sát địa hình ra sao
PHÁP ĐÁNH ĐÀ NẴNG (1858)

Nã Phá Luân mở đầu cuộc chiến
 Cử đi ngay pháo hạm chiến thuyền
 Genouilly Trung Tướng toàn quyền
 Ba ngàn lính thủy được đem theo cùng

Espagnol hợp chung với Pháp
 Hội ý nhau bèn lập liên quân
 Quảng Nam trực chỉ dong buồm
 Ra sức bắn phá hạ đồn An-Ton(1858)

Lê Đình Lý cùng quan Đào Trí
 Dẫn binh vùng Cẩm Lệ giao tranh
 Chẳng may trúng đạn trên thành

Rút về hậu cứ chia quân chặn đường

Nguyễn Tri Phương tăng cường giữ ải
 Đồn Liên Trì, An Hải, Trấn Quan
 Dằng dai lựa thế cầm chân
 Lính Tây bệnh dịch thất thần rút ngay

QUYỂN HAI MƯỜI BA

PHÁP CHIẾM GIA ĐỊNH (1859)

Năm Kỷ Mùi bỏ vây Đà Nẵng(1859)
 Giặc theo đường kéo thẳng vào Nam
 Hành quân đánh thốc Phiên An
 Sài Gòn, Gia Định chúng bàn lấy luôn

Người chỉ huy là quan hộ đốc
 Thấy thế giặc mỗi lúc một đông
 Rút vào tử thủ bên trong
 Dần dần cô thế tử vong trong thành

Giặc chiếm xong phá dinh đốt trại
 Hủy kho lương của cải đem đi
 Truyền cho Trung Tá Berry

Đóng quân tại chỗ chỉ huy vùng này

Genouilly được thay người khác
Thiếu tướng Page ủy thác nghị hòa
Ước thơ mười một khoản là
Cắt đất , cho phép người ta ra vào

Vua ướm hỏi : muốn hòa hay chiến ?
Việc trừ trừ chẳng tiến tới đâu
Đợi thư phúc đáp quá lâu
Sứ thần Pháp quốc xuống tàu ra đi

Năm Tân Dậu(1861) giặc về Gia Định
Tổng chỉ huy : tư lệnh Charner
Nam Kỳ giặc muốn lăm le
Điều nghiên kế hoạch phân chia từng người

**PHÁP TẤN CÔNG ĐỒN KỲ HÒA
THANH TOÁN ĐỊNH TƯỜNG
LẤY TRỌN BA TỈNH MIỀN ĐÔNG**
(Biên Hòa , Gia Định , Định Tường)

Đồn Kỳ Hòa, Cây Mai, Kiến Phước
Địch tập trung hỏa lực tấn công
Khói mù đạn pháo nổ tung

Quân Nam cố thủ ở trong chiến hào

Súng thần công òa ào trực chỉ
Giặc tràn vào chiến lũy phe ta
Hai bên đánh xáp lá cà
Quân Nam yếu sức rút ra khỏi đồn

Nguyễn Tri Phương linh hồn kháng chiến
Đang theo dõi diễn biến từng giờ
Điều binh tiến thoái phát cờ
Cùng quan tham tán dặn dò ba quân

Rồi tướng quân chẳng may trúng đạn
Quan Tán lý vong mạng trước đồn
Nguyễn Duy, Thế Hiển tử thương
Quân ta tan tác rút luôn ra ngoài

Đồn Kỳ Hòa giờ đây thất thủ
Nguyễn Tri Phương rút khỏi Phiên An
Biên Hòa dừng lại dưỡng quân
Bổ sung thêm được gần ngàn tinh binh

Ở triều đình nghe tin rúng động
Lời điều trần trước chẳng thêm nghe
Bá Nghi đã chỉ mối nguy
Giặc luôn cơ động, ta thì ngồi yên

Ở Gia Định, giặc đem quân đánh
Nơi cửa Hàn, thế mạnh dương oai

Cát Bà của Thuận tới lui
Chiến thuyền của Pháp luôn ngoài biển Đông

Từ Sài Gòn, giặc chia mấy mũi
Ở phía tây lấn tới Hốc Môn
Ven sông Ngưu Chũ đóng đồn
Vượt sông Vàm Cỏ vào đường Long An

Giặc nghênh ngang như vào nhà trống
Sửa soạn quân vây hãm Định Tường
Tấn công đồn ở Tân Hương
Tiến qua cú điểm Trung Lương dễ dàng

Vàm Cỏ Tây vượt sang để đánh
Từ Cửa Đại tiến đến Tịnh Giang
Bắt quan tướng quốc Công Nhân
Mỹ Tho bỏ ngõ Nam quân chạy dài

Mất Định Tường tin bay tới Huế
Cả triều đình không thể làm ngơ
Cử ngay Bộ Hộ Thượng Thơ
Ý vua cũng hiểu phải lo đề phòng

Ở miền Đông, quân ta cố thủ
Từ Đồng Nai rán giữ Mỹ Hoà
Miền Tây, giặc đã dần dà
Gò Công tiến chiếm, đánh qua Tháp Mười

NAM KỲ KHÁNG CHIẾN

Bỏ Mỹ Tho, ta lui Cai Lậy
Lệnh triều đình giữ lấy Vĩnh Long
Nghĩa quân cát cứ Ba Giồng
Quan gia Phủ Cậu một lòng vì dân

Trương Công Định cầm quân chống chọi
Đất Gò Công, Huyện Toại chiêu binh
Duy Dương viên lại triều đình
Thủ khoa Huân cử điều hành việc quân

Nguyễn Trung Trực mấy lần dụ địch
Đội nghĩa thuyền tập kích trên sông
Espérance đang ở giữa giòng
Du kích phóng lửa tấn công , tàu chìm

Vùng Cái Thia thuộc miền Mỹ Quý
Giặc tiến dần về phía Vĩnh Long
Lebris đại tá tập trung
Bọn người theo giặc tấn công Nam triều

Tướng Bonard được điều sang thế
Thay Charner tổng chỉ huy quân
Viễn chinh của Pháp đang cần
Đổi thay chiến lược nuốt dần miền Nam

Giặc âm thầm chiêu quân phản nghịch
 Lập ra đoàn du kích quấy ta
 Lấy tiền, chức tước ban ra
 Tuyên truyền giết đạo âm mưu gian tà

Đánh Biên Hòa, tiến ra Bà Rịa
 Lấy Vũng Tàu, cứ địa Bình Tuy
 Miền Đông nay đã lâm nguy
 Vĩnh Long địch chiếm tin về kinh đô

Với kẻ thù vô cùng xa lạ
 Và khí tài chúng quá tối tân
 Mưu mô chiến thuật điều quân
 Khác xa các nước lân bang quanh mình

Cả triều đình hoang mang bối rối
 Trước tình hình tiến thoái lưỡng nan
 Giặc Tây chiếm nửa miền Nam
 Nghị hoà hay chiến phải làm gì đây ?

Lúc trước đó, có người dâng kế
 Xin đức Vua liệu thế về sau
 Nghị hoà hơn để thua đau
 Vì so với giặc kém nhau quá nhiều

Xin vua theo gương người Nhật bản
 Và Trung Quốc mà tạm bang giao
 Để cho nhiều nước cùng vào

Tự khắc thành thế vạc dầu ba chân

Đất không mất mà quân vẫn giữ
 Việc giao thương thì cứ phồn vinh
 Người ta đem tới văn minh
 Giao lưu văn hóa dân mình lợi thêm

Vua có xem nhưng không hiểu biết
 Lời điều trần tâm huyết đưa ra
 Lời hay thì lại bỏ qua
 Bế qua tỏa cảng riêng ta một mình

Đến bây giờ, triều đình mới thấy
 Bọn giặc Tây cướp lấy vương quyền
 Biên Hòa, Gia Định, Trấn Biên
 Định Tường, Cai Lậy, thêm miền Vĩnh Long

HÒA ƯỚC NHÂM TUẤT (1862)

Bonard cử Simon trung tá
 Ở trong vai sứ giả chiêu hàng
 Đem thuyền neo ở sông Hương
 Buộc ta phải ký và nhường đất cho

Giao Định Tường và trao Gia Định

Nhượng Biên Hòa, các tỉnh phía Nam
Đất đai địch cứ lấn dần
Biến thành thuộc địa thực dân cả rồi

Phan Thanh Giản vua sai thương thuyết
Thảo sơ qua Hòa Ước tay ba
Espagnol, Pháp và ta
Định năm Nhâm Tuất(1862)trình qua triều đình

Hòa ước ấy chia thành ba bản
Mười hai điều , các khoản như sau
Tự do giảng đạo , ra , vào
Buộc ta cắt đất để giao cho người

Phan Thanh Giản với tài tranh cãi
Theo hòa ước đòi lại Vĩnh Long
Vua sai ông ấy vào trong
Buộc Ariès giao Vĩnh Long về triều

Mất quá nhiều theo trong hòa ước
Triệu các quan tính chước nghị bàn
Chọn ngay sứ bộ gửi sang
Paris, Madrid lên đường thuyết du

Đoàn sứ bộ giả từ qua Pháp
Phan Thanh Giản trong chức trưởng đoàn
Tham tri Phú Thứ phó quan
Thọ Tường, Vĩnh Ký liệu đường thông ngôn

Nã Phá Luân truyền cho bệ kiến
Sứ thần ta đánh tiếng lên rằng :
“Vì đức độ lẫn tài năng
Xin cho chuộc lại mấy vùng đất đai”

Khéo tìm lời, Pháp Hoàng từ chối
Phan Thanh Giản bối rối vô cùng
Những lời du thuyết tiêu vong
Bao nhiêu công sức mất không cả rồi

Từ nước ngoài quay về lại Huế
Yết kiến vua sự thể đầu đuôi
Trước triều ông đã trình bày
Rằng vua nước Pháp tìm lời nói quanh

Riêng Phú Thứ chép thành một tập
Viết lại điều mắt thấy tai nghe
“Đông Tây Luận” một bài thi
Vẫn còn mang tính khinh khi người ngoài

Grandière trong vai thiếu tướng
Được cử sang thanh toán n ghĩa quân
Tuân theo lệnh Nã Phá Luân
Bác lời thỉnh nguyện sứ thần của ta

Viên Toàn Quyền là Aubaret
Trước sân châu lễ phép tâu vua
Mấy điều hòa ước đã đưa
Giữ nguyên không đổi xin vua xét tường

Theo như lời của hoàng đế Pháp
 Vẫn duy trì hòa ước ký xong
 Chỉ cho trả lại Vĩnh Long
 Còn ba tỉnh khác xin đừng bàn thêm

PHÁP CHIẾM BA TỈNH MIỀN TÂY

Muốn đoạt luôn những miền còn lại
 Năm Đinh Mão(1867) đánh lấy miền Tây
 Tối hậu thư ,Vie gửi ngay
 Nhưng vua Tự Đức để ngoài lời đe

Phan Thanh Giản cử đi Kinh Lược
 Gửi thêm quân vào trước trong Nam
 Đắp thành, phòng thủ lo toan
 Ghé qua Gia Định hỏi han tình hình

Bọn giặc Pháp nửa đêm rạng sáng
 Lệnh khởi binh tiến đánh Vĩnh Long
 Một đoàn thuyền chiến rợp sông
 Thủy quân lục chiến tấn công vào thành

Quan Kinh Lược không đành nhìn thấy
 Cảnh thị rơi, máu chảy dân mình
 Cho nên ông phải thân chinh
 Mở lời đàm phán, hạ mình cứu nguy

Thế giặc mạnh mẽ chi thương thuyết
 Cứ tràn vào cố quyết chiếm luôn
 Hà Tiên, Châu Đốc quy hàng
 Tóm sáu tỉnh miền Nam bấy giờ

Ong không ngờ thực dân tráo trở
 Khiến cho ông đau khổ vô cùng
 Nhịn ăn đến lúc lâm chung
 Áo bào, ấn triệu gửi dâng về triều

Nguyễn Đình Chiểu giấy điều chấp bút
 Viết một bài thơ khóc họ Phan
 Còn vua và các đình thần
 Trách Phan không quyết đánh quân bạo tàn

MIỀN NAM DƯỚI THỜI THUỘC ĐỊA

Đất miền Nam trở thành thuộc địa
 Pháp bắt đầu nghĩ kế an dân
 Chính quyền quan lại đặt dần
 Hương , ấp chiêu mộ Việt gian tham tiền
 Tỉnh Gia Định Trấn Biên thay đổi
 Chọn Sài Gòn đất mới làm kinh
 San đường, lập chợ, xây thành
 Khơi sông, lập cảng, dựng nhanh nhà tù

Dinh Toàn quyền làm khu Soái Phủ
 Lập nhà thương , mở phố bán buôn
 Xây cầu, đường sá, khai mương

Nhà thờ Thiên Chúa, gác chuông chọc trời

Ngạch Niết ty bổ người cai trị
 Trường Tabert dạy trẻ Tây phương
 Khuyến thêm tiểu thủ công thương
 Lập ra chi nhánh Đông Dương Ngân Hàng

Thành lập ban Hội đồng Quản Hạt
 Các phép tắc dựa luật của Tây
 Xử dân theo kiểu luật này
 Hội đồng hàng tỉnh bầu ngay từng miền

Để thông tin tuyên truyền các huyện
 Đặt đường dây điện tín nhiều nơi
 Công ty tàu thủy đường dài
 Nam Vang, Thượng Hải lập ngay tức thời

Xây thêm đồn sai người cắt đặt
 Thành Chí Hòa cho đắp lên cao
 Chung quanh xây bức tường rào
 Thép gai, lô cốt, cổng chào thật to

Chẳng mấy hồi dân ưa nếp sống
 Sành tiếng Tây, nói ngọng tiếng ta
 Phần đông quan lại xin qua
 Nhập vào Pháp tịch như là dân Tây

Trước nhục nước ngoại lai xâm chiếm
 Dân Nam Kỳ kháng chiến vùng lên

Đông, Tây khắp cả hai miền
 Nghĩa quân hoạt động, bùng biến hội quân

Diệt thực dân, dựng lên khu chiến
 Cắt đứt đường tiếp viện vùng sâu
 Nghĩa binh tay góp sức vào
 Để ngăn quân giặc đào hào diệt gian

QUYỂN HAI MƯƠI BỐN

CÁC CUỘC KHÁNG CHIẾN CỦA NGHĨA QUÂN MIỀN NAM

Cả miền Nam sục sôi máu lửa
 Dân căm hờn cháy cả tâm can
 Cùng nhau đánh đuổi thực dân
 Tầm vong giáo mác tòng quân lên đường

Đất Gò Công có Trương Công Định
 Cù lao Rừng nức tiếng Thủ Khoa
 Phạm Liên dũng lược tài ba
 Lại thêm Trương Huế theo cha diệt thù

Thủ khoa Huân cầm đầu kháng chiến
 Người Định Tường, nổi tiếng khắp nơi
 Ra tay đánh Pháp toi bời
 Bị đưa an trí bên trời Phi Châu

Đến vào đầu tháng tư Ất Hợi(1875)
 Phe nghĩa quân tiến thối lưỡng nan
 Pháp đang cố sức dụ hàng
 Vẫn không lay chuyển sắt son anh hùng

Giặc chém ông ở gần Phú Kiết
 Cả miền Nam thương tiếc biết bao
 Vén tay để lại mấy câu :

Hạn mã giang san vị quốc cừu
 Chỉ nhân binh bại tứ thân hưu
 Anh hùng mạc bả dinh du luân
 Vũ trụ trường khan tiết nghĩa lưu

Vô bố dĩ kinh Hồ Lỗ phách
 Bất hàng cam đoạn tướng giang đầu
 Dương niên Tho-Thủy lưu ba luyến
 Long đảo thu phong khởi mộ sầu

Thân văn Nhiếp đứng đầu chống Pháp
 Lễ Giáng sinh Cai Lập công đồn
 Cái Môn, Bà Vát, Trà Côn
 Tổng Thu, Tổng Cây, Cầu Vòng lừng danh

Từ Bến Thành, Trà Vinh, Vĩnh Trị

Qua Cổ Chiên, Tây Thủy, Hậu Giang
 Rạch Gầm, Cần Giuộc, Trung Lương
 Nghĩa quân nổi dậy diệt phường ác ôn

Trương Công Định anh hùng chống Pháp
 Ở Biên Hòa lại gặp Phan Trung
 Dấy binh đóng ở Gò Công
 Thuyền ghe khí giới binh đông vạn người

Ong cho người phục kích lính ngụy
 Giết chỉ huy đại úy Barbé
 Đánh đồn như thế chẻ tre
 Tân An, Cần Giuộc răn đe ngụy quyền

Tướng Bonard cho thuyền vây bủa
 Khu Bình Xuân chặn cửa Gò Công
 Sa cơ thất thế cuối cùng
 Giặc bắt giết chết anh hùng nghĩa quân(1864)

Thiên Hộ Dương bạn Trương Công Định
 Trấn cả vùng Cao Lãnh, Cái Thia
 Pháp cho tướng Grandière
 Đưa quân truy quét dẹp phe bùng biên

Nguyễn Trung Trực còn là Quản Lịch
 Mới nghe tên, quân địch khiếp hồn
 Tân Uyên phục kích công đồn
 Hải quân pháo hạm chìm luôn giữa giòng

Đất Kiên Giang vẫn còn ghi dấu
Chiếm sạch thành đoạt lấy súng Tây
Giận ông, giặc Pháp giận lây
Sai Huỳnh Công Tấn bắt ngay mẹ người

Vì thương mẹ trong tay lũ quý
Ông đành lòng giải thể nghĩa quân
Đem mình nạp lũ thực dân
Đền ơn báo hiếu trung quân với đời :

“Thư kiếm tùng nhưng tự thiếu niên
Yêu gian đảm khí hữu long tuyền
Anh hùng nhược ngộ vô dung địa(?)
Bảo hận thâm cừu bất ái thiên”

Huỳnh Công Tấn và Trần Bá Lộc
Trần Tử Ca cùng bọn Việt gian
Chạy theo lũ giặc tham tàn
Nặng lòng mẫu quốc chẳng màng chi dân

Đỗ Hữu Phương thẳng dằn Tổng đốc
Là một người đã giúp thực dân
Cho người lòng sục nghĩa quân
Đón bắt Trương Huế ở gần Long An

TÌNH HÌNH XÃ HỘI VÀ BIẾN CỐ Ở BẮC KỲ

Ở trong Nam là phần thuộc Pháp
Ngoài Bắc Kỳ loạn lạc khắp nơi
Pierre Lê Phụng dụ người
Nổi lên làm loạn bên ngoài Sơn Tây

Giặc thời nay, Cờ Vàng Cờ Trắng
Quân Tàu Ô với đảng Cờ Đen
Cướp bóc quấy phá Quảng Yên
Lạng Sơn cát cứ , chiếm miền Tuyên Quang

Vùng biên giới ở gần Trung Quốc
Bọn Thổ phỉ càng lúc càng đông
Cao Bằng có giặc Ngô Côn
Giặc Nùng giặc Thổ quân hơn mấy ngàn

Nguyễn Tri Phương rời Trương Công Định
Ông Ích Khiêm, Đô Thống, Trọng Bình
Được vua giao việc điều binh
Tìm phương ổn định tình hình rối ren

Nguyễn Tri Phương sau đêm thất thủ
Được triệu hồi điều phái ra Trung
Lãnh phần quân vụ bổ sung
Vạch phương phòng thủ trong vùng Quảng Nam

“Mọi” vách đá ở gần Quảng Ngãi
Thường thường hay nhiễu hại nhân dân
Nguyễn Thân được lệnh cầm quân

Ra sức chiêu dụ dần dần vỗ yên

Ở Thừa Thiên , có nhiều biến cố
Việc xây lăng , lựa chỗ khởi công
Tổn hao tiền bạc của chung
Người dân không thuận tán đồng ý vua

Vùng Vạn Niên đất xưa Hương Thủy
Mạch long giao địa lý tuyệt vời
Khiêm Cung được đặt vào nơi
Thâm sơn u tịch khó người tìm ra

Vua xem qua nhiều tờ đồ án
Cho công trình xây dựng Khiêm Lăng
Kiến trúc quy hoạch khoanh vùng
Đào hồ Thủy Tạ xây vòng thành Nam

Tháng mười hai cuối năm Giáp Tý
Hương Tập mưu định thí giết vua
Không may mưu lộ phải thua
Bị đem trảm quyết ngăn ngừa loạn sau

Hai năm tiếp vào đầu tháng tám
Có Đoàn Trưng dấy loạn Chày Vôi
Cùng em Ái, Trục mấy người
Cúc làm nội ứng giả vờ sắc vua

Vào Cẩm Điện cướp đồ khí giới
Giặc tràn qua gần tới Tả Sương

Vô nhà Duyệt Thị dương dương
Hồ Oai ra cản giữa đường gặp quân

Đoàn Tư Trục gươm phăng một nhát
Tai Hồ Oai rách toạc một bên
Trưng mời xa giá rước lên
Đưa con Hường Tập nắm quyền hoàng gia

Cuộc chính biến trên đà thắng lợi
Trục chưa chi đã vội hân hoan
Hồ Oai, Lê Sĩ nhân toan
Đâm ngay Tư Trục một gươm chết liền

Quân tạo phản thất kinh khiếp hải
Trước tình hình tiến thoái lưỡng nan
Dân phu rối loạn tan hàng
Bị quân thị vệ dễ dàng dẹp tan

Cuộc chính biến làm vua thức tỉnh
Xét lại nhiều quyết định từ xưa
Chọn người kế vị ngôi vua
Tìm cách đánh bại mưu đồ ngoại xâm

Nguyễn Trường Tộ uyên thâm Hán học
Đã đi theo giám mục Gauthier
Xuất dương tìm kế ra đi
Đem điều quan sát chép ghi rõ ràng

Dâng lên vua điều trần tâm huyết